

“МАЖОЛИС УН-НАФОИС” ВА “ЛАТОЙИФНОМА” ТАЗКИРАЛАРИДА ЗУЛЛИСОНАЙНЛИК АНЪАНАСИ ИФОДАСИ

Бобур Курбонов

Самарқанд давлат чет тиллар институти
Яқин шарқ тиллари ўқитувчиси (Ўзбекистон)
Тел: +998973970300

АННОТАЦИЯ

Мақолада “Мажолис ун-нафоис” ва “Латойифнома” тазкираларида зуллисонайнлик, яъни икки тиллилик анъанасининг ифодаси хусусида фикр юритилади. Маълумки икки тилда ижод қилиш туркий ва форсий халқлар адабиётидаги муҳим анъаналардан бири ҳисобланади. Адабиётшунослигимизда туркий ва форсий тилларда ижод қилган кўплаб шоирлар хусусида маълумот берилган. “Мажолис ун-нафоис” ва “Латойифнома” тазкираларидаги зуллисонайнлик анъанаси деганда асосан форсий ва туркий тилларда ижод қилган шоирлар ва адиблар ижоди намуналари назарда тутилади. Чунки бу икки тазкирада асосан мазкур икки тилда ижод қилган шоирлар хусусида маълумот келтирилган. “Мажолис ун-нафоис”да форсий ва туркий тилларда ижод қилган 480 дан ортиқ шоир ва адибларнинг исмлари зикр қилинган бўлиб, булар орасида иккала тилда ҳам ижод қилганлар мавжуд. “Латойифнома”да эса “Мажолис ун-нафоис”даги шоирлардан ташқари яна 190 та шоирнинг исми келтирилган ва булар орасида ҳам зуллисонайн шоирлар кўп.

Мазкур икки тазкира муаллифлари, яъни Мир Алишер Навоий ва Фахрий Ҳиравийларнинг ўзлари ҳам машҳур зуллисонайн адиблар сирасидандирлар. Шунинг учун иккала тазкирада ҳам зуллисонайнлик анъанасига алоҳида эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: Зуллисонайн, тазкира, “Мажолис ун-нафоис”, “Латойифнома”, Навоий, Фахрий, форсий, туркий, манба, қўлёзма.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается выражение билингвальной (двуязычной) традиции в антологиях “Мажолис ун-нафоис” (Собрание избранных) и «Латойифнома». Известно, что двуязычие является одной из важнейших традиций в литературе тюркских и персидских народов. В нашей литературе даются сведения о многих поэтах, писавших на турецком и персидском языках. Билингвальная традиция в “Мажолис ун-нафоис” и «Латойифнома» относится в основном к произведениям поэтов и писателей, писавших в

основном на персидском и турецком языках. Потому что эти два тазкира (антология) содержат информацию о поэтах, писавших на этих двух языках. «Мажолис ун-нафоис» упоминает имена более 480 поэтов и писателей, писавших на персидском и турецком языках среди которых есть поэты которые писали на обоих языках. Помимо поэтов «Мажолис ун-нафоис», «Латойифнома» упоминает еще более 190 поэтов, многие из которых являются известными двуязычными поэтами.

Ключевые слова: Двуязычный, тазкира, «Мажолис ун-нафоис», «Латойифнома», Наваи, Фахри, персидский, турецкий, источник, рукопись.

ABSTRACT

The article deals with the expression of the bilingual tradition in the anthologies “Mazholis un-nafois” (Collection of the Chosen Ones) and “Latojifnoma”. It is known that bilingualism is one of the most important traditions in the literature of the Turkic and Persian peoples. Our literature provides information about many poets who wrote in Turkish and Persian. The bilingual tradition in “Mazholis un-nafois” and “Latojifnoma” refers mainly to the works of poets and writers who wrote mainly in Persian and Turkish. Because these two tazkira (anthology) contain information about the poets who wrote in these two languages. “Mazholis un-nafois” mentions the names of more than 480 poets and writers who wrote in Persian and Turkish, among which there are poets who wrote in both languages. In addition to the poets “Majolis un-nafois”, “Latoifnoma” mentions more than 190 poets, many of whom are famous bilingual poets.

Keywords: Bilingual, tazkira, "Mazholis un-nafois", "Latoifnoma", Nava'i, Fahri, Persian, Turkish, source, manuscript.

КИРИШ

Зуллisonайнлик - яъни икки тилда ижод қилиш узок йиллардан бери муҳим ижодий анъана сифатида намоён бўлган ва буюк шоиру адибларнинг икки халқ тили ва маданиятини тараннум этувчи асарларида ўз аксини топган. Қадим замонлардан ислом динини дунёнинг кўплаб мамлакатларига тарқалгани боис араб тили ва маданияти ҳам кенг тарқалган ва исломни қабул қилган халқлар ўз асарларини ҳам она тилларида, ҳам араб тилида ижод қилганлар. Йиллар ўтиб икки тиллик, яъни зуллisonайнлик анъанага айланган. Араб ва форс тилларида ижод қиладиган шоирлар ўз ижод намуналари билан машҳур бўла бошладилар. Масалан, форс тилида ижод қилган биринчи шоира Балхий тахаллуси билан машҳур бўлган Робиа бинти Кааб аслида араб

саркардаларининг оиласида туғилган. Унинг оиласи Хуросонга кўчиб келиб Балх шаҳрида яшаган ва Робиа ушбу шаҳарда дунёга келган. Робиа Балхий араб ва форс тилларида ижод қилган зуллисонан шoirларининг биринчиларидан ҳисобланади. Ундан ташқари кўплаб шoirлар ва олимлар ўз асарларини ҳам арабий ва ҳам форсийда яратганлар, масалан Ибн Сино, Умар Хайём ва бошқалар. Кейинчалик бу анъана форсий ва туркий тилларда ижод қиладиган шoirлар тарафидан давом эттирилди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Ишда “Мажолис ун-нафоис” ва “Латойифнома” тазкиралари нусхалари ҳамда мавзуга оид асарлар ва илмий мақолалардан фойдаланилди. “Латойифнома” тазкираси нодир китоблар қаторига киради, чунки мазкур тазкира ҳалигача тўлиқ ўрганилмаган. Ушбу мақолада “Латойифнома”нинг бундан тақрибан бир аср олдин Покистонда чоп этилган нусхасидан фойдаланилди. Ушбу нусха араб алифбосига асосланган форс ёзувининг настаълиқ услубида ёзилган. Китобнинг бошланишида асар хусусиятига оид урду тилида ҳам қисқача маълумот берилган. Китоб Покистоннинг Панжоб университети профессори Муҳаммад Иқбол Мужаддадий савъ ҳаракати билан Милодий 1931 йили нашр қилинган. “Латойифнома”нинг бир нечта қадимий нусхалари мавжуд, аммо бу нусхалар жуда нодир ҳисобланади. Тазкиранинг энг янги нусхаси 2019 йил Эроннинг Фирдавсий университети ёш навоийшунос тадқиқотчиси Ҳоди Бедакий томонидан нашр қилинди. Буларнинг барчаси “Латойифнома”ни тадқиқ этиш учун жуда муҳим адабиёт ҳисобланади, аммо айти дамда биз фақатгина Муҳаммад Иқбол Мужаддадий томонидан Покистонда нашр қилинган нусхадан фойдаланиш имкониятига эгамиз.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Форсий ва туркий тилларда ижод қилувчи шoirларнинг энг буюк намояндаси бу шаксиз Мир Алишер Навоийдир. Маълумки, Навоийнинг форсий ва туркий тилларда битилган ижод намуналари дунё адабиётидаги энг сара ва энг самарали асарлар қаторига киради. Навоийдан олдин ҳам туркий ва форсий тилларда ижод қиладиган шoir ва ёзувчилар бўлган, аммо Навоийнинг заҳматлари ва мислсиз истеъдоди натижасида икки тилда ижод қилиш анъанаси ғоят юксалди. Шу боис Навоийни форсий ва туркий тилларда ижод қилиш анъанасининг асосчиси, деб баҳоласак хато бўлмайди. Мир Ҳазратларининг икки таҳаллус билан, яъни туркий асарларини Навоий таҳаллуси билан ва форсий асарларини эса Фоний таҳаллуси билан ижод қилганлари барчага

маълум. Аммо Навоийнинг зуллисонанлик анъанаси ривожига қўшган ҳиссаси фақатгина Навоий ва Фоний тахаллуслари билан ижод қилган девонлари билан чегараланиб қолмайди. Зуллисонанлик анъанаси Мирнинг барча асарларида ўз аксини топган, жумладан “Мажолис ун-нафоис” тазкирасида. Маълумки мазкур тазкирада исмлари зикр қилинган шоирларни асосан форс тилида ижод қилганлар ҳамда туркий тилда ижод қилан шоирлар ташкил этади. Булар орасида зуллисонан шоирлар, яъни ҳам форсий ва ҳам туркий тилларда ижод қилган шоирлар ҳам кўп.

Тазкирани ўқиганда илк навбатда Мир Алишернинг мазкур икки тилни қай даражада мукамал билганлари сезилади. Бу икки тилнинг луғавий бойлиги ва нозиклигидан қандай моҳирона фойдаланганлигини айнан “Мажолис ун-нафоис” тазкирасида кўришингиз мумкин. Мисол тариқасида “Мажолис ун-нафоис”нинг саккизинчи бобида Султон Ҳусайн Бойқарони таъриф ва тавсифида баён қилинган бир жумлани назардан кечирсак, бир жумланинг ўзида иккита тилнинг жозибадорлигини мужассам этадиган муҳташам маҳорат маҳсулини кўришимиз мумкин. “Султанат баҳрининг дурри яктоси, ва хилофат сипехрининг хуршеди жаҳонороси, саховат ҳавосининг абри гуҳарбори ва шижоат бешасининг ҳузабр шикори, адолат чаманининг сарви сарбаланди ва мурувват маъданининг гавҳари аржуманди, кўшиш размгоҳининг Рустами достони ва баҳшиш базмгоҳининг Ҳотами замони, фасоҳат илмининг нукта бирла сеҳрсози ва балоғат жаҳонининг диққат била муъжизапардози Султон ус-салотин Абдулғози Султон Ҳусайн Баҳодирхон”. Бу даражадаги баён қобилиятига эга бўлиш учун иккала тил, яъни ҳам форсий ва ҳам туркийни мукамал билиш талаб этилади.

Мазкур икки тазкирада муаллифларнинг зуллисонанлик қобилиятига эга бўлганликларидан ташқари бошқа зуллисонан шоирларни ҳам тарғиб ва ташвиқ этилганлигини кўришимиз мумкин. “Мажолис ун-нафоис”нинг ўзида йигирмага яқин зуллисонан шоирлар исмлари зикр қилинган. Буларнинг асосийлари Мавлоно Абулҳасан, Ҳаримий Қаландар, Мавлоно Тархоний, Мавлоно Лутфий, Мавлоно Яқиний, Мавлоно Билолий, Сайид Ҳасан Ардашер, Амир Шайх Сухайлий, Мавлоно Осафий, Шерам (“Латойифнома”да Шерам Шағол деб ёзилган), Соқий, Бобур Мирзо, Сайид Аҳмад Мирзо, Султон Бадиуззамон Мирзо, Шоҳ Ғариб Мирзо, Фаридун Ҳусайн Мирзолар бўлиб, иккала тазкирада ҳам деярли барчаларининг ҳам форсча ва ҳам туркча шеърларидан намуна келтирилган. “Латойифнома”да таржима қилинган саккизта мажлисдан ташқари яна бир мажлис илова қилинган ва бу мажлисда

“Мажолис ун-нафоис”да зикр этилмаган 190 дан кўпроқ шоирларни исмлари келтирилган ва улар орасида бир қанчалари зуллисонан шoir эканлиги таъкидланган ҳамда туркча ва форсча ижод намуналаридан мисоллар келтирилган. “Латойифнома”нинг ушбу бобидаги зуллисонан шoirларнинг энг биринчиси Мир Алишер Навоийнинг ўзидир. Тўққизта қисмдан иборат бўлган ушбу мажлиснинг биринчи қисми Ҳазрат Навоийга бағишланган. Муаллиф Навоийни таърифлар экан, албатта унинг илм аҳлига қилган беғараз кўмаги ва барча илм соҳаларига ружу қилган ёшларнинг парваришига берган эътиборини таъкидлаб ўтган. Бу орада албатта туркий ва форсий шеърият дунёсидаги мавқеига ҳам тўхталиб ўтган. Фахрий Навоийга оид қўйидаги гапларни баён қилган: *“Ва он миқдори бемислу нодир аз хаттоту хонандаву созандаву наққошу музҳибу муҳарриру муаммоиву шoir ки ба тарбияти ў дар нашъу намо омаданд маълум нест ки дар ҳеч замон қилвагар бошад. Ва ў низ аз фунуни ин чамоъат баҳраи тамом дошт, хосса дар шеъру шoirи ва пеши туркон хирадманди фозил ва тозизабонони туркидон комил, муқаррар аст, ки то бинои назми туркии шуда, мисли ў касе қадам дар он водӣ наниҳода, сарвари ин қаламрав ўст ва ўро дар миёни атрок қаринаи Мавлоно Абдурахмон медонанд”*¹.

Таржимаси: Унинг тарбияси остида нашъу намо топган хаттот, хонанда, созанда, наққош, музҳиб, муҳаррир ва шoirларнинг сони шунчалик кўп эдики бунақасини ҳеч бир давру замонда ҳеч ким кўрмаган эди. Ва ўзи жамият фанларидан тамомила баҳраманд эди, хоссатан шеър ва шoirликда турклар олдида фозил хирадманд ва туркчани биладиган тозизабонлар олдида комилдир, муқаррардирким туркий назм биноти этилгунга қадар бу водийга унга ўхшаган ҳеч бир киши қадам қўймаган, бу манзилнинг сарвари удир, уни атрок(турклар) орасида Мавлоно Абдурахмоннинг қаринаси, деб биладилар. Айтиш жоизки, Навоийга бу қадар юксак баҳо берган буюк алломалар ниҳоят кўпдир ва уларнинг асосий қисмлари форсигўй адиблар ҳисобланадилар. Бу эса икки халқ ўртасидаги муштарақлик нишонасидир. Бошқа томондан қарайдиган бўлсак, Мир Алишер Навоий ва бошқа туркийзабон алломалар ҳам форс адабиёти намояндалари ва уларнинг асарларига юксак эҳтиром билан қараганлар. Алишер Навоийнинг бир қанча ғазаллари Ҳофиз Шерозий, Саъдий, Жомий, Румий каби форс шoirлари ғазалларининг татаббуида (илҳомланган ҳолда) ижод қилинган. Мирнинг жаҳоншумул “Хамса”си буюк форс-тожик

لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی¹

шоири Низомий Ганжавий “Хамса”сидан илҳомланиб ёзилган. Бундан ташқари бир қанча шоирлар борки форсий шеърятдан илҳомланган ҳолда ижод қилганлар. Бунинг натижасида икки халқ адабиёти бир-биридан ажралмас шаклда ривожланди. Ушбу муштараклик “зуллисонайнлик” анъанасининг ривожланишига муҳим омил бўлди.

Фахрий “Латойифнома”сининг тўққизинчи бобида Навоидан кейин яна ўнлаб зуллисонайн шоирларнинг исмлари зикр қилинган. Булар қаторида Абулқосим Бобур ва Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Мавлоно Маҳмуд, Мавлоно Мажлисий, Мавлоно Абдуллоҳ, Мавлоно Афсарий, Мавлоно Ишқий, Шохмуҳаммад Қўрчи, Мирзо Қосим, Мавлоно Хожакалон, Амир Рустамали, Султонмуҳаммад Баҳши, Султон Масъуд Мирзо, Убайдуллоҳон ва бошқаларни айтишимиз мумкин.² Бу икки тилли шоирларнинг ҳар бирига ўзига хос тарзда таъриф берилган. Уларнинг туркий ва форсий назмда моҳир эканлиги алоҳида таъкидлаб ўтилган. “Латойифнома”нинг тўққизинчи мажлисидан жой олган зуллисонайн шоирларнинг бири Мавлоно Хожакалон бўлиб, унинг таърифини Фахрий шундай баён этган: “*Аз вилояти Андиҷон аст, мулозими махсус ва парвоначи Бобур Мирзо аст, бағоят хуштабъ ва ошиқпеша аст, назми туркӣ ва форсӣ нек мегӯяд*”.³

Таржимаси: Андиҷон вилоятидандир, Бобур Мирзонинг махсус мулозими ва парвоначисидир, ғоят хуштабъ ва ошиқпешадир, туркий ва форсий назмни яхши айтади. Бу таърифдан сўнг унинг ижод намуналаридан икки байт келтирилган ва ушбу байтларнинг бири форсча ва иккинчиси туркчадир:

Надорам тоби дидан пеши он бадхў рақибонро
Аз он бо субҳи васли ў гузидам шоми саҳоро.⁴

Туркий тилдаги ижод намуналаридан бири:

Ҳар кимга ки кўнглунг тиласа меҳру вафо қил,
Кўнглунг тилаган жавру жафо ёрли манго қил.⁵

Мирзо Бобурнинг мулозими бўлган ушбу шоирпеша инсоннинг таърифидан шуни тушуниб олишимиз мумкинки, Темурийлар салтанати даврида икки халқ, яъни туркийзабон ва форсийзабон халқларнинг маданияти юксак даражада ривожланди. Темурийлар амирзодаларининг форс-тожик

² لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی

³ لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی

⁴ لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی

⁵ لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی

адабиёти юксалишига кўшган ҳиссаларини минглаб мисоллар билан исботлашимиз мумкин.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Зуллисонайнлик анъанаси узоқ йиллардан бери давом этиб келаяпти ва адабиётнинг муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади. Ҳар қандай адабиёт бевосита тилга боғлиқдир. Тил эса ҳар доим ўзгариб турадиган ҳодисадир. Тилнинг ўзгаришига бевосита бошқа тиллар ва замоннинг янгиланиши сабаб бўлади. Бунга албатта турли халқларнинг яшаш тарзи, урф одатлари, тили ва бошқа муҳим ҳаётий жиҳатларининг бирлашиши алоҳида ўрин тутди. Бир минтақада яшовчи бир неча миллат ва элатлар вакиллари албатта бир-бирларининг тиллари ва адабиётидан баҳраманд бўладилар. Форсий ва туркий тилларда сўзлашиб ижод қилган халқлар узоқ йиллардан бери ёнмаён яшаб келмоқдалар. XIV-XV асрларда Мовароуннаҳр ва Хуросонда яшаб ижод қилган шоир ва адиблар орасида форс-тожик ва туркий-ўзбек тилларини биладиган ва ушбу тилларда ижод қилган шоирлар жуда кўп. Ушбу зуллисонайн шоирлар хусусида батафсил маълумот берадиган ва айнан ушбу даврда икки тиллилик анъанасининг ривожланганлигини ёрқин баён эта оладиган асосий манба “Мажолис ун-нафоис” тазкирасидир ва унинг таржималаридир. Мазкур даврдаги зуллисонайнлик анъанасига доир муфассал тадқиқот олиб бориш учун биринчи навбатда Мир Алишернинг мазкур тазкираси ва барча таржималарини мукамал ўрганиш, уларни транслитерация қилиш ва ўзбек тилига таржима қилиб ўзбек адаб аҳли эътиборига ҳавола этиш муҳимдир.

АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. لطائف نامه. محمد عقبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی.
2. Валихўжаев Б. Ўзбек адабиётшунослиги тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 1993
3. Бертельс. Е.Э. Наваи и Джамии. – Москва: Наука, 1965
4. Ганиева С. “Мажолис ун-нафоис”нинг форсий таржималари” //Алишер Навоий ва форс-тожик адабиёти конференцияси материаллари. 2002, 30-январь.
5. Воҳидов. Р. “Мажолис ун-нафос”нинг таржималари/ масъул муҳаррир: Б. Валихўжаев. – Т.: Фан, 1984.
6. Муҳиддинов. М. Адабий анъана ва ижодий ўзига хослик. – Тошкент, Ўқитувчи, 1990.-85 б.
7. Болтабоев. Ҳ. Мумтоз сўз қадри. – Тшкент: Адолат, 2004. -192 б.

-
8. Салохий. Д. Навоийнинг Рум диёрига тухфаси// Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2006 йил 3 февраль. №5(3834). Б. 4.; “Йатимат ад-дахр” тадқиқот услуби ҳақида//Мутафаккир ва мумтоз шеърият. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро маркази” нашриёти, 2018. Б. 141-148.
 9. علی اصغر حکمت. تذکرہ مجالس النفاثس. کتابخانہ منوچہری. تہران، ۱۳۴۳ ش
 10. ہسامالدین راشدی. فخری و سہ اثر او. مشہد، ۱۳۵۰.
 11. <http://navoi.natlib.uz>